

Анастасия Н. Петрова

ЕЗИКОВАТА МЕТАФОРА — ПРОБЛЕМИ И ВЪЗМОЖНОСТИ

Семантичните успоредици са лингвистичен обект, обграден с особено внимание заради съзнанието за важността на дълбинните езикови структури за функционирането на езика. Тъждеството в семантиката на две многозначни думи от различни лексикални системи означава тъждество на процесите на развитието им, изминаване на един и същ семантичен преход, много често след реализиране на еднаква **метафора** в двата езика. Тайната на метафората не е разкрита напълно, но отдавна е осъзнато, че тя ни е присъща по природа и „дори необразовани я използват често, без да я чувствуват“; метафората „умножава богатството на езика, като позволява да се заимствува нещо, което езикът не притежава; и това, което е най-трудно, тя прави да не личи, че на някой предмет липсва име“¹. Всеки човек носи в съзнанието си множество натрупани знания за връзките между предмети, явления, действия. Закрепени постепенно в речевата практика, тия връзки добиват устойчив характер в даденото езиково общество и винаги присъствуват неотменно в съзнанието. Раждането на метафората се основава именно на такива доловени от езиковия колектив връзки от действителността. Тя е процес на опознаване на непознатото, мисловен път, изминат от един до друг образ или представа. Опирайки се на някаква аналогия, съзнанието съпоставя и относително слива две реалности, а резултатът от този процес е познание. Може да се твърди, че метафората активно участва във формирането на личностния модел на света, играе важна роля в интеграцията на вербалната и чувствено-образната система на човека. Освен това обаче тя се явява „ключов елемент и при категоризацията на езика, мисленето и възприятието“². Затова се смята, че метафоричността във всеки език е с неповторим характер. Тя отразява ясно вида на логическите операции при мисловната дейност на различните народи. Осъзнаването на този факт вече изостря вниманието на лингвиста към немалкото примери на еднакви метафорични процеси в различни езици. При откриване на такива успоредици възможностите са две: 1) наличие на метафора от статистически тип (възможна за реализиране

във всеки език), резултат от независима изосемия; 2) заимствуване на метафората от един в друг език. Изследванията досега са твърде далеч от желаната изчерпателност и само подхранват мисълта за изключителната благодатност на проблематиката.

Трудностите при извършване на подобни изследвания са основно в две насоки. Първо, могат да се осъществят само върху достатъчно материал, събран от много езици. Според С. Улман по своята природа повечето универсалии се явяват само статистически вероятностни закономерности, а вероятността за тяхното разпространение в даден език може да се определи само в случай че имаме по-обширни и показателни данни³. Второ и не по-малко важно е, че изследването се нуждае от точни методи за доказване на семантично тждество, за да не се работи по интуиция, както е в много случаи.

Този материал е малък опит да се потърси способ за установяване и доказване на тждество в семантичното развитие на единици от два езика. Но всеки опит за определяне на вида метафоричен преход се среща с теоретичната неизбистреност на проблема за същността на езиковата метафора въпреки осъзнаването на огромната ѝ роля за езика. „Ако под метафоричност на езика — пише Потебня — се разбира това негово свойство, според което всяко следващо значение (респективно дума) се създава с помощта на различно от него предшествуващо го значение, така че от ограничен брой относително елементарни думи може да се създаде безкрайно множество производни, то метафоричността е вечно свойство на езика и ние можем да превеждаме само метафора от метафора“⁴. В стремежа да се разкрие сложната същност на метафората се търсят различни пътища. Един от тези пътища е чисто семантичният анализ. Опитът обаче показва, че той е твърде едностранен. Тълкуването на изходното и на преносното значение на многозначната дума не е достатъчно, за да определи механизма на метафоричен пренос, както и на какво основание от многото характеристики на единия обект изпъкват точно определени; изчезват ли в съзнанието признаците от прякото значение или се „фиксира“ („проектира“) върху характеристиките на другия обект; каква е действителната природа на новото преносно значение, резултат от метафората, и др. Неоспорим факт е твърдението, че метафората е езиково явление, отразяващо важни процеси на аналогия в действителността. Но от друга страна, простото отъждествяване на метафората с аналогията, наречено от В. Петров „интелектуализация на метафората“, противоречи на нашата вътрешна интуиция, която вижда в нея не само пренос на знания, но и тънки образно-асоциативни подобия⁵. В този смисъл нито семантичният, нито когнитивният подход в анализа на метафората могат да доведат самостоятелно до задоволителен краен резултат. Много от възникналите въпроси са все още без отговор въпреки създаването на

различни метафорични модели⁶. Особено полезен е изводът на Д. Ротбарт за голямата важност на прецизното определяне на структурата на прякото значение за метафоричния анализ. Крачка напред в разгадаването на явлението е идеята, че моделирането на механизма на пренос е свързано с определянето на семантичното и съдържателното поле на единиците. Съдържателното поле (content domain) се определя като област, към която принадлежат различни видове човешка деятелност, социални отношения, човешки състояния и др. Всяка съдържателна област първоначално е неструктурирана. У Е. Китей идеята е онагледена с отдавна известните явления магнетизъм и електричество — образуването на понятието *електрически ток* е станало, като добре известното понятие *ток* е било отнесено и апликирано върху по-малко известното и с неструктурирана още съдържателна област явление *електричество*. Семантичното поле е представено като тясно зависимо от съответстващата му съдържателна област. Тъй като метафората се проявява в различни разновидности, механизмът на пренасяне има своя специфика при всяка от тях. В първия случай се пренася от едно структурирано семантично поле в друго структурирано поле (напр. англ. **hot player** — от полето *температура* в полето *игра (баскетбол)*). В резултат на пренасянето и проектирането на признаци от едното поле се засилват някои характеристики на личността и се преорганизира семантичното поле *игра*. При втория случай има едно структурирано семантично поле и една неструктурирана съдържателна област (следователно и неструктурирано семантично поле). Метафората се ражда чрез апликирането на добре известното понятие върху по-малко известното, т. е. на добре структурираната област върху слабо или неструктурираната. Следователно и в двата случая метафората води до структуриране или преструктуриране на семантичното поле на новото значение⁷.

Задълбоченото вникване в създадените до днес теории отвежда към мисълта, че всяка от тях е достигнала до откриването на един аспект на сложното явление метафора. Затова те трябва да се разглеждат не изолирано, а непременно в един взаимно допълващ се комплекс и само по този начин могат да бъдат полезна основа за откриване на добра методика на изследване. Съобразявайки се с тях и осъзнавайки важността на ясната теоретична постановка, върху която трябва да се извърши конкретният анализ на езиковия материал, ще представя предварително няколко основни момента, които са всъщност теоретичната основа на анализа:

1. Метафората се разглежда като **концептуален феномен**. Етнокултурната среда, натрупаният в нея опит (практически навици, осъзнати връзки между предмети и явления, разбирането за телесната организация на човека и др.) е от изключителна важност и по необясним начин влияе върху структурирането на менталните процеси у всеки етнос като цяло.

Специфичното членене на действителността и организирането на понятията в съзнанието на представители на различни етноси намира своеобразното си отражение в метафората.

2. Изработването на модел на метафората е невъзможно със средствата на „чистия“ лингвистичен анализ. Психологическите изследвания показват, че всяка езикова употреба е съпътствувана от сложен **вербално-образен комплекс**. В основата на процеса на пренасяне на названието лежи механизмът на **комплексното мислене**, при което обектите от действителността са обединени в съзнанието ни по определени признаци⁸. Наличието на представа за комплекси от предмети, които според съзнанието имат някаква връзка помежду си, обяснява защо думата при възпроизвеждане предизвиква и определена асоциация. **Асоциативните признаци** (конотации) представляват експресивни елементи, съпътстващи някой от семантичните признаци в значението на думата. (Терминът **семантичен признак** се използва в значение *’признак, който служи за описание на различията в значението на думи от една и съща семантична група’*.) Това са структурни единици, които, от една страна, категориално обобщават конкретни белези на еднородна група обекти, а от друга — способствуват за формирането и разволя на значението в рамките на езиковата система⁹. Когато думата функционира в речта, тя реализира заедно с преките и преносните си значения и една особена „потенциална енергия“¹⁰, допълнителни, асоциативно свързани с тях чувства, образи, идеи. Експериментите водят до извода, че асоциативният признак е „свързващо звено между езиковия знак и структурата на езиковото съзнание на говорещия и слушащия“ и „един от основните механизми за възприемане и разбиране на езика... Целият комплекс от значения на думите като че е пронизан от асоциативни лъчи, свързващи както аспектите на отделните значения, така и аспектите на различните думи. Всяко движение на човешката мисъл включва в себе си асоциативни връзки“¹¹. Съществуват различни становища по въпроса влизат ли асоциативните признаци наред със семантичните в съдържателния план на езиковия знак, или се появяват само в процеса на употреба. Според някои конотацията не е компонент на семантичната структура на думата, но образува неделима общност със семантичните признаци¹², което при комуникация води до възпроизвеждането им като цяло. Други смятат, че конотацията е скрит, имплицитен компонент на значението, но винаги се осъзнава от носителя на езика. Не съществува отделно от значението, а се въвежда едновременно с него в речевата последователност. Конотацията свързва обективното и субективното в семантиката. Именно конотативните признаци лежат в основата на преосмисляне на думите, но те не изчезват и след това, съпровождайки преосмислената дума, „работейки над нея, създавайки други езикови явления“¹³. Същественото за нас обаче е, че в различните схваща-

ния не се оспорва най-важното — тясната зависимост на цялостната семантика на думата от конотацията и ролята ѝ в процеса на пренасяне на названието. От особено значение е фактът, че преносимостта на названието не е основана на логиката, а се извършва по **асоциация**, по близост или **сходство**, образно, т. е. не по законите на логическото, а на **комплексното мислене**. Обяснява се с наличието на съвсем конкретни връзки, открити от човешкото съзнание, между множествата предмети и явления, често на пръв поглед напълно различни. Терминът **вербално-образен комплекс** дава възможност да се назове съвкупността и взаимната обвързаност между семантични и асоциативни признаци. Идеята за тази взаимовръзка е от особено значение при съставяне на модела на конкретната метафора.

3. В основата на метафората винаги лежи едно скрито **сравнение**. Тя се ражда от откриването на общото, но и различното, особеното в предметите. И. Паси посочва, че според ранните романтици „както всичко в космоса е свързано в едно космично цяло и както от всичко може да се стигне до всичко, тъй и космосът на език — сам аналог на реалния космос — свързва всичко с всичко, свойството с предмета, единичното с всеобщото и в това е същността на метафората, която, свързвайки всичко с всичко, космически разширява сферата на езика до безмерността на реалния космос“¹⁴. Съществуването на метафората явно се дължи на способността на човешкото съзнание да сравнява. Идеята за връзката между **сравнението** и **метафората** е древна. Отдавна е известно, че и сравнението, и метафората съдържат представата за две реалности. При сравнението те запазват своята самостоятелност, докато метафората им я отнема отчасти. При метафората те се сливат в стремеж да се представят като тъждество. И все пак в своето тъждество двете реалности непрекъснато проявяват скрита склонност да съхранят поне малка относителна самостоятелност, поне малка представа за себе си въпреки своята „вкованост в единството на метафората“. Това е особено важна констатация за определяне на природата на новото метафорично значение. То се ражда от натрупването на признаци на двете явления, при което някои характеристики на второто се открояват по-отчетливо.

4. Механизмът на сравнение, призмата, през която се виждат връзките на предметите във времето и пространството, са специфични за всеки етнос или етническа общност. Затова откриването и доказването на еднотипни сравнения или метафори ще подготви доказването на по-общата идея — балканските езици отразяват сближение в начина на мислене, в начина на членене на действителността.

В следващата част на тази работа ще бъде разгледано проявлението на метафората *поставяне във вода, намокряне — поставяне в лошо, неприятно положение* в българския, гръцкия и румънския език — бълг.

топя, натопявам, пакисвам; гр. Τα δουσκευω, рум. A intra la арГ. В прякото си значение всяка от тия единици е свързана със семите *'влизана (поставяне, престой) във вода; намокряне'*. В семантичния си развой обаче всички те са получили нови преносни значения, които покриват част от семантичното поле *'с думи и (или) действия поставям някого в лошо, неприятно положение'*. Очевидно дума (или израз) с конкретно значение е използвана за представяне на по-отвлеченото понятие за състояние. За подобни явления Л. Блумфилд пише, че са обичайни, защото „отвлечените и абстрактни значения като правило се развиват от по-конкретни“ и този факт е неоспорим.

Разсъжденията по-нататък, ръководени от посочената вече теоретична основа, са свързани с няколко проблема: какъв е характерът на метафоричния пренос при конкретните единици; кои са признаците, ангажирани в него; каква е природата на новото преносно значение; съпоставка на реализирания преход в различни езици за доказване на тъждество.

За да намерим отговорите, които ни интересуват, смятаме за необходимо изработването на модел на конкретната метафора. Моделирането на езиковото явление метафора е една последователност от операции:

1. Опит да се представи в обобщен и абстрахиран вид семантичната структура на двете значения (пряко и преносно) като набор от признаци. Моделирането на семантичната структура е свързано с някои елементи на компонентния анализ, но за целите на нашето изследване на метафоричния процес е необходимо да видим изолираните признаци от семантичната структура на едното и другото значение в динамичния процес на тяхното функциониране, т. е. в какъв контекст и от какво взаимодействие се ражда новото преносно значение.

2. Изграждане на хипотетична схема на процеса на възникване на метафората. Това дава възможност за нейното по-нагледно и по-ясно представяне. В същото време моделирането улеснява и откриването на *сходството*, т. е. на моста между двете значения. Известно е, че значенията в структурата на многозначната дума са свързани в непрекъснатата верига, но понякога е трудно да се определи семантичната връзка между две значения на една дума. Въпреки че е свързано с известно опростяване на картината (характерно за всеки процес на моделиране), това дава възможност по-лесно да се изведат интересните за прехода признаци и да се определи видът метафора.

(Следва)

БЕЛЕЖКИ

¹ Квинтилиан. За обучението на оратора. С., 1982, VII, 6.

² В. Петров. Метафора: от семантическия представлений к когнитивному анализу. — Вопросы языкознания, 1990, № 3.

³ С. Ульман. Семантические универсалии. — В: Новое в лингвистике, 1970, вып. 5, с. 250.

⁴ А. Потебня. Из записок по теории словесности. Эстетика и поэтика. М., 1976, с. 434.

⁵ В. Петров. Цит. съч., с. 136, 145.

⁶ М. Black. Models and metaphors. Ithaca, 1962; D. Rotbart. Semantics of metaphors and the structure of Science: Philosophy of science, 1984, 4; Дж. Лакофф, М. Джонсон. Метафоры, которыми мы живем. М., 1987; E. Kittay. Metaphors. Its cognitive force and linguistic structure. Oxford. 1987.

⁷ E. Kittay. Цит. съч.

⁸ Л. Виготски. Мислене и реч. С., 1983, с. 205.

⁹ И. Арнолд. Лексикология современного английского языка. М.—Л., 1966, с. 106; Ч. Стефанов. Модел на семантичната структура на думата. — Съпоставително езикознание, 1991, с. 74.

¹⁰ В. Виноградов. Стиль Пушкина. М., 1941.

¹¹ В. Маслова. К построению психолингвистической модели конотации. — Вопросы языкознания, 1989, № 1, с. 110.

¹² Ю. Апресян. Лексическая семантика. М., 1974, с. 8.

¹³ В. Маслова. Цит. съч., с. 119.

¹⁴ И. Паси. Метафората. С., 1983, с. 18.

¹⁵ Л. Блумфильд. Язык. М., 1968, с. 469 — 470.